

Pont, mint a kavicsok

A gyerek kavicsot emel ki a vízből, amely szivárványszínbén játszik, s rácsodálkozik a ragyogásra. Am a csoda rövid ideig tart: a kavics száraz lesz és szürke, mint bármely útszéli kő. Aztán újabb és újabb kavicsot emel ki, s a változás megismétlődik, de már nem hat az érdekesség erejével, nem ösztönöz újabb próbára. A gyerek elszontyolodik, esetleg valami naiv definíciót fabrikál a tapasztaltak nyomán. Gyermekekori olvasmányunk hőse, a kis Muck lélekszakadva rohan minden gyémántcsillogású üvegcserep felé, s mindannyiszor megtorpantja a kiábrándulás. Aztán mást is tapasztal: a kristállyal és porcelánnal ékesített álompalota gazdája elviselhetetlen banya, aki többre tartja a macskáit, mint bármelyik embert, zsugori, zsörtölődő, és a pompás kristályok is elenségesen törekenyek, s a kis Muck sehol nem tud megállapodni, mert minden és mindenki idegenné válik számára, minden kiábrándulás csak egyedüllétét fokozza a sok ember között. Kis Muck levonja a konklúziót, és visszavonul maga teremtette magányába.

Eddig a mese.

A gyerek napirendre tér a kavics-élmény felett, jólveveletlen meghallgatja nagyanyó meséjét a se-nem-fiú-se-nem-lány angyalokról, akiknek hátuk közepéből szárnyak nőttek, s akik messziről, nagyon messziről, holmi kristálypalotából vigyáznak a jó kisgyerekekre. Aztán egyszer, élete kockáztatása árán rá kell döbennie, hogy a mese nem véd, csupáncsak altat: a mesebeli angyalok segítő távolon kívül vannak, amikor neki éppen segítségre volna szüksége. A mentésére érkező „meztelen angyalt“ pedig gúny és megvetés sújtja. Am a gyerek tudja: angyal volt, hiszen megmentette őt a szörnyethalástól, s „védő melleinek meleg dombjai“ közt lelt biztonságra, miközben a felnőttek apokaliptikus révezetességgel olvassák ki a jelenetből a közelgő világvéget: lám, „odáig jutott az ember lánya, hogy ittas fővel, meztelen lotyóként végigszáguld egy bérház gangján, akár egy parázna Lóth lány, szemérmelen, buja testére szorít egy gangon játszadozó, romlatlan kislíút...“

A fiú rájön, hogy a meztelen lány testének illata kellemesebb valóság, mint a nagyanyja rossz szagú szájából hallott mese áporodott hazugsága, ezért úgy érzi, semmi köze az őt körülállók, gyalázkodó felnőttekhez, akik mindig készek ítélkezni: a meztelen angyalt a maguk szempontjai szerint sorolják be egy kategó-

riába, s az ő betegesnek minősített, összeszorított ajkú hallgatására is megvan a terminológiájuk: idegcsokk.

A gyerek ezután egyre-másra tapasztalja, hogy a csodált felnőttek világában milyen gyakori a számára érthetetlen el-lentmondás és visszásság, hogy a felnőttek — horribile dictu! — gonoszak, álszentek, közömbösek stb. A tapasztalatok nyomán egyre több következtetést von le, majd ítélni kénytelen, ám következtetései már nem naivak, ítéletei kesernyések; már gondot okoz neki is, hogy melyik esetet milyen kategóriába sorolja: lassan maga is felnőtté érik. Im-már teljessé vált a hasonlat: hasonlító és hasonlított egymásra találnak a gyerek tünődéseiben, s az élmény is teljessé lesz; a gyerek maga elé sercint, és kiábrándultan mondja: pont, mint a kavicsok. A különbség csupán annyi, hogy míg a talmi csillogásától megfosztott, elértéktelenedett kavicsot egyszerűen elhajtja, tapasztalatai, élményei fölött nem térhet ilyen egyszerűen napirendre. Nap mint nap szembe kell néznie velük, mert számára nem adatik meg a mesék kis Muck-jának elzárkózása. Ez nem mese, ez valóság! — figyelmeztet Köntös-Szabó Zoltán újabb novelláskötetében.* Csak a gyermeknek furcsa mindez, a felnőtt naponta átéli, hiába sok benne az előítéletekből fakadó természetellenesség, amit nem akarunk észrevenni, mert hétköznapjaink szerves részévé váltak; amit csak az író képes észrevenni, mert ő kegyetlen kegyes csalással változtat a számunkra semmitmondónak tűnő hétköznapi események rendjén: torzít, hogy jobban rálássunk a lényegre, amely megbúvik a banális dolgok mögött.

Köntös-Szabó hőseit az átélt élmények formálják, ám ezek többségükben negatív élmények. Szinte mindegyik novella szövetét egyszeri, felvillanó élmény köré szövi az író, s a sikerültebb novellák formai-tartalmi egységét is ez a jól kifejtett élményanyag teremti meg. Ezek a negatív élmények teszik aztán, hogy a szereplők némiképpen kiábrándultak, elszigeteltek, ám ez az izoláltság — s ez Köntös-Szabó novelláiról tehetségét dicséri — nem közvetlenül jelenik meg, hanem a próza legitím eszközeivel ábrázolt külvilág mikéntjében van elrejtve.

Az élmény az egyszer megmutakozó, felvillanó összefüggések szárazvillám-fényében ellobbanó látomás, s az élmény-

* Pingált szívek Natasának. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

nek ezt az egyszeri, ellobbanó, de továbbható jellegét tudja nagyszerűen kiaknázni a szerző, az ilyen ötletekből frott novellái a legsikerültebbek (*Pingált szívek Natasának, A fekete kabriolet, Meztelen angyal, Fiú az emeleti gangon, Pont, mint a kavicsok, Tapsvihar*). Azokban az írásokban, amelyekben két vagy több kínáló ötletet kell egyetlen novellává egybehangolni, néha megbomlik a részek közti egyensúly, egyik-másik novellabeli motívum indokolatlanul kap nyomtatékot, a rész csupán önmagáért s ugyanakkor az egész rovására él önálló életet, nem bír túlmutatni önmagán azzal, hogy az egészre utal mint teljes értékű vezérszólam. Ilyenformán a novella atarkatiája törést szenved, s e törésvonalon nyilvánvalóan mutatkozik a tartalmi-formai eklektikusság, aminek kihatása van Köntös-Szabó különben oly lendületes stílusára meg a cselekményvezetés áttekinthetőségére. Ezért tűnik kuszának, tárgyához, mondandójához képest túlméretezettnek a *Kaktusz és kutyaoöl* című elbeszélés, amelynek a mondanivalójához keretül szolgáló családi ünnep leírása vonatott, néhol üresjáratszerű. Némileg mozgalmassá, színessé csak a Donát emlékezéseiből megteremtett, részben kifejtett mellékszál teszi az írást, a groteszk módon tragikus megfeszítés-jelenet. (Remek ötlet, a külön novella lehetőségét rejti!) Kár, hogy e cselekményszálnak additív kapcsolása, az egészbe való beépítése nem sikerül kellőképpen, végül a szerzőnek még azon szándéka is meghiúsul, hogy valamelyes oksági viszonyt állítson fel az emlékezés és a novellabeli jelen között. Így a profán megfeszítés-jelenet minden potenciális lehetősége, erénye ellenére sem *megmagyaráz*, csupán *magyaráz*, az írói szándék csak homályosan áll előttünk. A részek között létrejött inkoherenca összekötő kapocs keresésére ösztönzi a szerzőt, amitől az írás nyilvánvalóan túlbeszélté, unalmassá válik.

Egy-két, ötletében kiváló írásának értékéből a túlhajtott érzelmesség von le. Tévedés ne essék: nem az impassibilitét kérjük számon Köntös-Szabótól, hiszen ez láthatóan távol áll írói alkatától. Nincsen szándékunkban bővebben kitérni e jelenségre, csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy azonos vagy hasonló élethelyzetből adódó fabulákat (a fabula szót az író számára nyersanyagként kínáló történet, esemény jelenlétében használjuk), például a halál előtti pillanatról szóló példázatainak anyagát mennyire tudja a hatásvadászat látszatát elkerülve valódi, teljes értékű szűzsévé alakítani egyes írásaiban, ami ugyanakkor másutt nem sikerül, mert az írások — épp az érzelmesség miatt — túllépik

a valóságosság kereteit (*Kötél és egér, Utoljára: hajaha!*).

A szerző az óhajtott hatást épp azokban az ilyen témájú írásaiban éri el maradéktalanul, amelyekben nem az érzelmesség, hanem az egyszerű és díztelen tényközlés váltja ki ezt a hatást. Példa erre a *fekete kabriolet* című novellája, amelyben egy egész életet képes átfogni a szerző egy öreg özvegyasszony utolsó perceinek leírása kapcsán. Az öregasszony újraélt emlékei és a „közvélemény”, a haldoklót körülálló szomszédasszonyok kicsinyes megbotránkozása közötti viszony groteszk helyzet, ami groteszkiségében megrendítő.

Ugyancsak a groteszket villantja elő kötetcímadó írásában, amelynek főhőse akár Nyíró jézusfaragójának karikatúrája lehetne. Míg a Nyíró-novellának szobrász örülte heroikus, robusztus egyéniség, addig a Köntös-Szabó novellahőse kisszerűbb, szelidebb, de emberarcúbb is ugyanakkor. Kiderül ez „témaválasztásukból” is: míg a székely faragó némán átkozódó, káromkodó és kínban vicsgorgó megfeszítetteket mintáz, addig Gorgó csupán pingált szíveket gyárt betegeknek; az első megdöbbeneti akar az ezerarcú kín megmintázásával — Köntös-Szabó örülte csupáncsak segíteni. A groteszk végül a *Tapsviharban* nyer teljes jogot, s ezek az írások Köntös-Szabó novellisztikájának új, más arculatát, nagy lehetőségét mutatják.

A leg gondolatébresztőbb írás azonban a *Lakon háza*, amely némileg stílárius szempontból is elűt a kötet többi novellájától. Itt válik nyilvánvalóvá az a már közhelyszámba menő, de érvényes megállapítás, hogy a témának gyakran stílusformáló ereje van. Mintha stílusában szikárabb, tónusában egy árnyalattal sötétebb volna ez a többi írásnál, míg végül — a sorok között olvasva — kisértetiesé válik a nyaralóteleppé lett, télire megürült falu pár vonással vázolt környezetrajza, a falué, amelynek elárvult házai között, tőlük mégis különállóan, a kétségbeesés dacosságával végső és kissé hiábavaló tilalomfaként áll Lakon háza, az egykori tragédia színhelye, egymaga tagadva a végkiarustást. — Az elbeszélés tömör, már-már misztikus súlyosságával válik a kötet különálló, egyedi, egyszeri csúcspot jelző darabjává.

Köntös-Szabó Zoltán novellisztikájának egyik leglényegesebb sajátága (amint ezt a *Pingált szívek Natasának* című kötet is mutatja), hogy az író a lehető legtágabb életteret igyekszik befogni látómezébe egy könyv keretén belül, s ez kötet szerkesztés szempontjából — ami végső soron írói koncepciót is jelez — Bálint Tibor szemléletével rokonítja törekvéseit. Annak ellenére, hogy szereti

az érdekes, furcsa ötleteket, nem mondhatjuk el róla, hogy csupán a jó ötlet bűvületében ír, s az élmények egyszerűségének hangsúlyozásával sem azt akaruk sugallni, hogy kötete egyfajta ötletpanoptikum, furcsaságok tárháza. Széles körű érdeklődése — hogy ellenkező előjellel idézzük Goncsarovot — nem egyetemes szimpátiahiányt rejt; a kötetbe összefogott valóságanyag mélységében felvillantott törvényszerűségei nem felszínes érdeklődésre utalnak. Ellenkezőleg: az összefüggések keresésében a széppróza eszközeivel föltárható, az epika kereteibe ágyazott megismerés igényét mutatja ez a könyv. Közelebb visz a megismeréshez, s a tetten ért lényeg több élethelyzetben mutatkozik, ami Köntös-Szabó totalitási igényét bizonyítja. Ez a fajta teljességi igény egy adott ponton túlnő a kispóza keretein, az élmények más, adekvátabb formaeszközöket, s végül más műfajt is követelnek. Nem tűrik a novellabeli látatás áttételeztségét, s elsődlegesebb, közvetlenebb megnyilvánulási formát igényelnek. Az érdeklődés széles skálája, Köntös-Szabó írói alkatának ez a lényegi jegye juttatja el a kötet szerzőjét a novellától a riportig, s a műfajváltás — az utóbbi időben az *Utunkban* között riportjait tekintve (*100 úton csatangol az ember* fejléc alatt jelennek meg) — a lehető legszerencésebbnek mondható. S hogy az írónak meg kellett küzdenie a formával, bizonyítja az is, hogy 1969-ben megjelent kötete* még nemigen mutatta újabb riportjainak kvalitásait, Köntös-Szabó riporteri egyéniségét is ott csak a szűkebben értelmezett stílus jelezte.

A könyv riportjainak megírására az érettségi találkozó ürügye kínálkozott, alkalom arra, hogy a szerző volt osztálytársainak életútjáról rajzoljon — többkevesebb sikerrel — rövid kromikát. A kiváltott összhatás azonban némileg csatlódást és ellenérzést okozott. Ez talán annak tulajdonítható, hogy a riporter érdeklődési köre szűk területet fogott be, talán a riportalanyoknak nem volt túl sok érdekes és érdembeli mondanivalójuk az egykori osztálytárs számára, s az egymás után olvasott válaszok, riportok sztereotip jellege egyhangúságot eredményezett, amin még az sem segített, hogy a szerző humorával igyekezett élenkíteni ezt az egyhangúságot.

Nos, a *100 úton csatangol az ember* riportjaiban nyoma sincs ezeknek a hibáknak, hiányoknak, s nyugodtan mondhatjuk: fölülmúlták várakozásainkat.

Mintegy közbevetve kell megjegyeznünk, hogy az olvasók egy része idegenkedik ettől a műfajtól, s idegenkedésüket azzal indokolják, hogy a riportot köztes vagy félirodalmi műfajként fogják fel, tényközlő, felmérő jellege miatt száraznak tartják. (Bár az utóbbi időben a valóságirodalom — riport, memoir, szociográfia — népes olvasótáborát hódított magának.) Köntös-Szabó újabb riportjai látványosan cáfolják ezt az értékelést.

Módszer szempontjából egyfajta közeputat jár novella és riport között. Életutakat térképez fel ugyan, adatokat szolgáltat (ha módjával él is velük), ám mindezt a novellista leleményes stílusfogásaival teszi. Elhagyja a szükségtelenebb novellaírói fogásokat, ám annyit megőriz belőlük, hogy riportjai egyben novellaszerűek is legyenek: nyomon követhetjük a megszüntetve-megőrzés novellától riportig terjedő folyamatát, s a jó értelemben vett kettősségnek sem a valóságirodalom, sem a szépírói stílus nem vallja kárát, sőt, a szerencés egyeztetés mindkettő értékét jelentősen növeli; a szerző vállalkozása — a megvalósítás fokát tekintve — egyedülálló ebből a szempontból. Az sem von le riportnovelláinak valóságosságából (hogy e nem túlságosan szerencés meghatározással éljünk), hogy előszeretettel használja az előszemélyes előadásmódot. Ilyenkor meglepő biztonnával él a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó emberek szóhasználatával, ami élményanyag-gazdagságról, az emberek és viszonyok beható ismeretéről tanúskodik. A helyesen felismert legadekvátabb forma, stílus és módszer alkalmazása és egybehangelése teszi, hogy Köntös-Szabó riportjai — minden különbözőségük ellenére is — Beke György, Gálfalvi György és Marosi Barna riportjaival válnak legalábbis egyenrangúakká, még akkor is, ha a felmérést, leírást s a burkolt módon való lényegreutalást az esetek többségében nem követi prognózis, ha el is tekint attól a lehetőségtől, hogy a *volt* és a *van* adataiból, tényeiből kiolvassa az apodiktikus *lesz* ígéretét, vagy éppenséggel meghatározza a *legyen*t. Számára fontosabb az itt-lét és a jelen, amit viszont az adott lehetőségekhez mérten teljességi igényrel és élelátással térképez fel.

Roportjainak olvasásakor eddig föl nem fedezett „apróságok” jelentőségére döbbenünk rá. Ismeretlen embertípusok, tőlünk idegen helyzetek, viszonyok kerülnek életközeibe. Tudomást szerzünk róla: ez is meg az is van, s mindennapjainkkal együtt adja létünk teljességét.

* Osztálykönyv. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1969.